

BERUNIYNING ILMIY MEROSI VA FANLAR TARAQQIYOTIDA TUTGAN O‘RNI

Karamatova Dilfuza Sadinovna - Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Boshlang‘ich ta‘lim pedagogikasi kafedrasida o‘qituvchisi.

Kazakova Sojida Nariman qizi - Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abu Rayhon Beruniyning qisqacha hayoti hamda butun umri davomida izlanishlari va tadqiqotlari davomida yozib qoldirgan ilmiy meroslari shu bilan birga ushbu asarlarning fanlar taraqqiyotida tutgan o‘rni haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: geodeziya, astronomiya, geografiya, paleontologik kuzatishlar, taraqqiyot, ilmiy meros, irsiyat, muhit, tarbiya, kamolot, kuzatishlar, tajriba.

Аннотация: В данной статье рассказывается о недолгой жизни Абу Райхана Беруни и научном наследии, которое он оставил в ходе своих исследований и занятий на протяжении всей своей жизни, а также о роли этих трудов в развитии науки.

Ключевые слова: геодезия, астрономия, география, палеонтологические наблюдения, развитие, научное наследие, наследственность, окружающая среда, образование, зрелость, наблюдения, опыт.

Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad al-Beruniy – Islom oltin davrining zabardast vakillaridan biri. G‘arb mamlakatlarida uning ismi Alibo‘ron deb ham yuritiladi. Al-Beruniy nomi forscha so‘zdan olingan bo‘lib o‘zi tug‘ilgan Afrig‘ Xorazmshohlar poytaxti Kat shahrining chekka bir tumani nomiga atab qo‘yilgan.

Al-Beruniy milodiy 973-yilda Ahmad ibn Ali Andijani xonadonida tavallud topgan. Uning komil inson bo‘lib yetishishida Muhammad ibn Jobirning hissasi katta. Beruniyning ilmiy boyligi haqida gapiradigan bo‘lsak, Xorazm tili bilan birga forsiy, sog‘diy, yunon va qadimgi yahudiy tillarini, hattoki qadimgi hind tili sanskritini ham o‘rgangan. Butun umri davomida o‘qib izlangan, shu qatorda ko‘pgina tadqiqotlar olib borgan. U yunon klassik ilmi, astronomiya, geografiya, botanika, tarix, geologiya hamda filologiya va falsafa fanlaridan ham chuqur bilimlarni egallagan hamda ushbu fanlarga oid ko‘pgina asarlarni ham yaratgan.

Allomaning yer yuzasi va koinotga doir bilimlarining sarhadi judayam keng bo‘lgan [1, 2].

Abu Rayhon Beruniy geografiya, astranomiya va geodeziyaga oid amaliy masalalariga yechim topgan. U Amerika qit‘asining borligini taxmin qilib ketgan. Ammo o‘sha davrda tadqiqotlarini isbotlashning iloji bo‘lmagan. U Sharq mamlakatlari orasida birinchi bo‘lib Yer va Osmon globusini yasagan hamda astranomiya o‘id bir qancha asarlar yozgan.

Allomaning Qobus ibn Vushmagirga bag‘ishlab yozgan “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asari Beruniy nomini Yaqin va O‘rta Sharqqa mashhur qilgan. Ushbu asarda o‘zidan oldin yashab o‘tgan xalqlarning yozib qoldirgan ilmiy asarlari va moddiy meroslari haqida so‘z yuritiladi.

O‘z davrining buyuk olimi bo‘lgan Beruniyning ilmiy merosi haqida yozadigan bo‘lsak, yillar davomida qimmatbaho toshlar va kamyob metallar ustidagi tajriba va tadqiqotlar asosida “Minerologiya” asarini yaratgan. Ma‘mun akademiyasidagi faoliyati davomida “Xorazmning mashhur kishilari”, “Geodeziya” (to‘liq nomi “Turar joylar orasidagi masofani tekshirish uchun joylarning chegaralarini aniqlash”) kitoblarini ham yozgan [3, 4].

“Geodeziya” asarida astranomiya va geografiya fanlari bilan birga paleontologik kuzatishlar natijalari ham yoritib berilgan. Uning yana bir muhim asari “Munajjimlik san’atidan boshlang‘ich tushunchalar”dir.

Ma‘lumki, Mahmud G‘aznaviy Hindistonga qarshi yurish qilganida Abu Rayhon Beruniy ham unga hamrohlik qilgan. Alloma eski hind tilini bilganligi sababli hind xalqining adabiyoti va san’ati hamda madaniyati bilan yaqindan tanishgan. Ushbu taassurotlar natijasida 1030-yilda G‘arb va Sharq xalqlari orasida keng e’tirof qilingan “Hindiston” nomli mashhur asarini yaratgan. Bu kitobning to‘liq nomi esa “Kitobu taxqiqi molil Hind min maqulatin fil aqli av marzulatin”, ya’ni Hindlarning aqlga sig‘adigan va sig‘maydigan ta’limotlarini aniqlash kitobi”. Qisqacha “Hindistonga o‘id tadqiqotlar” yoki “Hindiston” deb yuritiladi [5, 6].

Beruniyning astranomiya o‘id “al-Qonun al-Ma’sudiy (“Ma’sudiy qonuni”) nomli yirik asarini shoh Ma’sudga bag‘ishlagan. Beruniyning ilm-fan sohasida qoldirgan yodgorliklari bugungi kunda bizning eng qimmat boyligimiz hisoblanadi. Uning oltindanda qimmat asarlari va o‘gitlari yordamida dunyoqarashimiz kengayadi, komil inson tushunchasi esa ezgu fikrlar bilan yanada go‘zallashadi.

Ushbu yetuk shaxsning inson kamolotida odob-axloq va tarbiyaning o‘rni muhim ekanligi yuqorida keltirilgan barcha asarlarda ta’kidlab o‘tilgan [7, 8].

Al-Beruniy ta’limotiga ko‘ra inson kamolga yetishishida eng muhim omillar ilm-ma’rifatli bo‘lish va yuksak axloqlilik ekanligi o‘z ifodasini topgan [9, 10]. Uning nazariyasi bo‘yicha inson kamolotida uch narsa muhimligi ta’kidlangan: irsiyat, muhit, tarbiya.

Shu o‘rinda savol tug‘iladi: **Tarbiya o‘zi nima?**

Tarbiya – bu muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama o‘stirish, uning onggi xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni. Hozirgi davrda ta’lim va tarbiya bir biriga chambarchas bo‘g‘liq. - Bu atamalar hozirgi kun pedagogikasida ham keng qo‘llaniladi [11, 12].

Chunki tarbiya insonning hayotini qolaversa, kelajagini ham hal qiladigan darajada muhim.

Shuni ta’kidlash joizki, Abu Rayhon Beruniyning dunyoqarashi keng bo‘lgan komil insonni tarbiyalashga oid bu fikrlari faqat o‘z zamonasi uchungina emas balki, hozirgi davr ta’lim-tarbiya ishlarini takomillashtirishda katta ahamiyatga ega [13, 14].

Bugungi kunda fan taraqqiyotida nafaqat Beruniyning balki butun sharq allomalarning yozgan asarlari pedagoglar uchun dars o‘tishga asos bo‘lib kelmoqda. Ushbu asarlarda nazariy bilimlar balki, tadqiqot jarayonlarda amalga oshirilgan amaliyotlari ham zamonaviy darslarimizda keng qo‘llaniladi.

Buyuk allomalarning yozgan asarlari haqiqatan tahsinga loyiq. Chunki ularda ilmiy ishlar, sohaga doir qiziqarli va kerakli ma’lumotlar, xoh u zamonning, xoh bu zamonning talabiga javob beradigan darajada oltinga teng tarbiyaviy ahamiyatga ega nasihatlar o‘rin olgan.

Beruniyning fikricha, odob va axloqiylik insonning eng yaxshi sifatlaridan biri bo‘lishi kerak. Bunday sifatlar insonlarda birdaniga shakllanmaydi. Bunday xislatlarni rivojlantirish birinchi o‘rinda ota-onaning, pedogogning, nafaqat pedagogning balki, butun jamiyatning zimmasidadir [15, 16]. Bu buyuk allomamiz ta’lim-tarbiya jarayonlariga musulmon dini talablaridan kelib chiqqan holda yondashgan.

Beruniy insonning ma’naviy qiyofasidagi barcha xislatlarni yaxshilik va yomonlik kabi turlarga ajratadi. Insondagi barcha yaxshi xislatlarga saxiylik, odoblilik, rostgo‘ylik, to‘g‘rilik, sobitqadamlik, ehtiyotkorlik, o‘zini tuta bilish,

odillik, adolatlilik, kamtarlik, shirinsuxanlik kabi xislatlarni kiritgan. Takabburlik, hasadgo'ylik, yolg'onchilik, adolatsizlik kabi yomon xislatli kishilarni qoralaganlar [17, 18].

Shuningdek, al-Beruniyning bizga qoldirgan merosi haqida gapiradigan bo'lsak, uning vafotidan keyin allomaning faoliyati olimlar tomonidan e'tirof etilmagan balki, asoslanmagan ham [19, 20].

Oradan asrlar o'tib uning “Hindiston” asaridagi nazariyalari Britaniyaliklarda qiziqish uyg'otgan.

Astroid va Oyning bitta krateri allomamiz sharafiga nomlangan.

Antarktidadagi qaysidir orolning nomi ham “Beruniy” nomi bilan atalgan.

Abu Rayhon Beruniy tavallud topgan sana Eronda geodeziya muhandislari kuni sifatida nishonlanadi.

2009-yil iyun oyida Birlashgan Millatlar Tashkilotining Venadagi vakolatxonasiga Eron davlati Vena Xalqaro Markazining memorial maydonida joylashgan pavilonni sovg'a qilgan. Ushbu pavilon “Olimlar paviloni” deb nomlangan va unda to'rtta taniqli alloma haykallari bo'lgan. Bular: Avitsenna, Zakariyo Roziy, Umar Xayyom hamda buyuk bobomiz Beruniyning ham haykali qad rostlagan.

Xulosa qilib aytganda, buyuk allomamiz Beruniyning ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishdagi ilmiy merosi hamda ta'lim-tarbiya va odob-axloqga oid ta'limotlari yoshlar uchun ibrat va namuna ekanligi, kelajak avlodni ona Vatanga munosib farzand bo'lishi, qolaversa, barkamol inson bo'lib yetishishida, farzandlarni komil inson qilib tarbiyalashda butun jamiyat uchun benazir yordamchidir.

Adabiyotlar:

1. B.X.Xodjayev Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. - T.: «Sano-standart» nashriyoti, 2017-yil

2. Berdiyeva L. “Bola tarbiyasida Beruniyning axloqiy tarbiyaga oid qarashlari”.

2. Салаева М.С. Ўзбек педагогикаси тарихини даврлаштиришнинг назарий-педагогик асослари. Монография. – Тошкент: Фан ва технологиялар, 2008. – 200 б.

3. Салаева М.С., Кислицина И.Л., Салаева М.С. Ноёб қўлёзмалар коллекциялари. Монография. -Т.: Мумтоз нашриёти. 2019. - 112 б.

4. Салаева М.С ва муаллифлар жамоаси. Педагогика. Энциклопедия. 3-жилд. – Т.: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2018. – 424 б.
5. Салаева М.С. Педагогика тарихини даврлаштириш замон талаби. // Халқ таълими. – Тошкент, 2004. №2. – Б.17-19. (13.00.00).
6. Салаева М.С. Ўзбекистонда педагогика тарихини даврлаштириш муаммоси хусусида. // Ж. Педагогик таълим-Тошкент: 2007.№ 5.-Б.5-8.
7. Салаева М.С. Периодизация истории узбекской педагогики как педагогическая исследовательская задача // Ж. Современные гуманитарные исследования. -Москва. 2009. № 6. - С.164-165.
8. Салаева М.С. Действующие теоретические и практические основы периодизации истории узбекской педагогики. // Педагогические науки. Москва, 2011. №5. – С. 12-13.
9. Salayeva M.S. Pedagogical Conditions of Using the Materials of the Uzbek National Pedagogics in the Pedagogical Course Studying.// Eastern European Scientific Journal. Ausgabe 3-2016. www.Auris-Verlag.de (ISSN 2199-7977) - Pp. 63-168.
10. Salayeva M.S. Periodization problems, stages of formation and development the educational system of Uzbekistan. ISSN // Actual problems of modern sciences education and training in the region. Elektronik scientific edited volume. 1.2017. P189. - Pp. 195-195. (13.00.00 №1).
11. Salayeva M.S., Shoyunusova F.S. Bola shaxsini shakllantirishda otalarning oʻrni // Международный научно-образовательный электронный журнал «Образование и наука в XXI веке». ISSN: 2658-7998. Электронный журнал. Выпуск No 24 (том 4) (март, 2022). -С.751-754. https://www.mpcareer.ru/_files/ugd/a62191_0b77bb588ae44c41874c43e8211ea9a8.pdfhttps://www.mpcareer.ru/_files/ugd/Март%202022.%20Том%204.pdf
12. Shoyunusova F.S., Salayeva M.S. (2022, November 1). Yangi Oʻzbekiston sharoitida yoshlar kelajagiga yuksak eʼtibor // Problems and scientific solutions, Australia, Melbourne. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7269286>
13. Shoyunusova F.S., Salayeva M.S. (2022, October 11). Development of high-quality human capital is an important factor of society's development / Yuqori sifatli inson kapitalini rivojlantirish jamiyat tarraqqiyotining muhim omili sifatida // Innovative development in the global science, Boston, USA. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7184486>

14. Shoyunusova F.S., Salayeva M.S. (2022). Ta'lim jarayonida o'quvchilarni ijtimoiy faolligini rivojlantirish imkoniyatlari. ACADEMIC RESEARCH JOURNAL, 1(5), 9–14. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7227181>

15. Salaeva M.S., Shoyunusova F.S. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar kognitiv mobilligini xalqaro dasturlar asosida baholanishning o'ziga xos jihatlari / “Халқ таълими тизимидаги тегишли раҳбарлик лавозимларига муносиб ходимларни жой-жойига қўйишнинг долзарб масалалари” мавзусида онлайн конференция. Авлониё номидаги педагогларни касбий ривожлантириш ва янги методикаларга ўргатиш миллий-тадқиқот институти. -Т.: 2022. –Б.64-71.

16. Shoyunusova F.S., Salayeva M.S. Yangi O'zbekiston sharoitida uchinchi Renessansga mos barkamol avlodni shakllantirish muammolari / “XXI asr шахс тараққиёти: муаммо ва ечимлар” мавзусида 1-анъанавий талаба илмий жамияти ТИЖ илмий-амалий конференцияси, Тошкент амалий фанлар университети «Психология» кафедраси 2022 йил 20 декабрь. –Б.140-141.

17. Salaeva M.S., Luxmanovna N.M. Kichik maktab yoshdagi o'quvchilarni ijtimoiy faolligini rivojlantirish // SCIENTIFIC PROGRESS VOLUME 3 | ISSUE 3 | March, 2022. ISSN: 2181-1601. Uzbekistan www.scientificprogress.uz Pages 380-383. <http://www.scientificprogress.uz/storage/app/media/3-3.%20064.%20380-383.pdf>

18. Salaeva M.S., Urazova K.V. Boshlang'ich ta'limda o'quv faoliyatning kichik maktab yoshidagi o'quvchilar psixik rivojlanishiga ta'siri / «Білім беру қызметі: инновациялық әдістер, құралдар және тәсілдер» тақырыбындағы халықаралық форум материалдары – Шымкент: «Қызмет» баспаханасы, 2022. - В.432-441. ISBN 978-601-06-8694-6

19. Салаева М.С., Бекназарова Х.Х. Бошланғич таълим ўқувчиларини ижтимоий мобиллигини ривожлантириш // Eurasian journal of social sciences, Philosophy and culture Innovative. Academy Research Support Center UIF = 8.2 | SJIF = 6.051. Volume 2 Issue 4, April 2022. Pages 136-139. <https://zenodo.org/record/6511330#.Y1G0jnZByUk>

20. Салаева М.С., Джумабаева М.Б. Педагогнинг кичик мактаб ёшидаги болаларни ижтимоий мобиллигини оширишга таъсири // Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali, ISSN - 2181-2608. With Impact Factor: 8.2 SJIF: 5.426 - Б. 59-62. <http://www.sciencebox.uz/index.php/jis/article/view/1552>